

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАУКИ

УДК 347.724

*Крупка Ю. М.
Київський університет ринкових відносин
Міщук В. В.
Київська державна академія водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТОВАРИСТВА З ОДНИМ УЧАСНИКОМ

У статті досліджуються питання, пов'язані з визначенням правової природи господарського товариства з одним учасником. Розглядаються особливості його утворення і управління діяльністю. Вносяться пропозиції щодо удосконалення законодавства про господарські товариства.

***Ключові слова:** господарське товариство з одним учасником, утворення господарського товариства, статут товариства, управління товариством.*

В комплексі актуальних проблем корпоративного права важливим є питання щодо визначення правової природи господарського товариства з одним учасником. Серед вчених-правознавців склалось неоднозначне ставлення до конструкції господарського товариства з одним учасником. Вивчення цього питання має не лише теоретико-пізнавальне, а й практичне значення, оскільки створює передумови для усунення прогалин в законодавчих актах, що визначають правовий статус господарських товариств.

Проблематиці визначення правової природи господарського товариства з одним учасником присвячено наукові праці Г. Шершеневича [1, с. 138-143], О. Флейшиця [2, с. 28-30], В. Мусіна [3, с. 42-49], Д. Нефедова [4, с. 117-122], А. Гука [5, с. 24-33] та інших, проте єдиної позиції дотепер все ще не досягнуто.

За цих умов видається необхідним продовження наукового обговорення зазначеної проблеми, чим і обумовлена мета даної статті – визначення правової природи господарського товариства з одним учасником, усунення прогалин в законодавчих актах, що визначають правовий статус господарських товариств.

Згідно зі ст. 3 Закону України “Про господарські товариства” та ч. 2 ст. 114 ЦК України товариство з обмеженою відповідальністю може бути засноване одним або кількома особами. Визнання права за фізичною чи юридичною особою створювати господарське товариство є новелою українського законодавства (фактично у якості єдиного засновника господарського товариства до цього часу виступала лише держава).

Серед вчених-правознавців склалось неоднозначне ставлення до конструкції господарського товариства з одним учасником.

Г. Шершеневич зазначав: “Как соединение, акционерное товарищество не может быть менее чем из двух лиц ...Сосредоточение акций или паев в руках одного лица

означало бы прекращение товарищества. В своем соединении участники образуют юридическое лицо” [6, с. 139]. Такі вчені радянського періоду, як О. Флейшиц, В. Мозолін, В. Мусін, вважали, що конструкція господарського товариства з одним учасником вступає в протиріччя з самим поняттям юридичної особи. Виникнення таких товариств призводить до “розхитування” самого поняття юридичної особи (О. Флейшиц) [7, с. 29], усунення з нього того, заради чого воно було створене, – елементу колективності (В. Мозолін) [8, с. 61], “безцеремонного перекручення і прямого відходу від основних принципів буржуазного цивільного права” (В. Мусін) [9, с. 49].

Д. Нефедов вважає господарське товариство з одним засновником “неоправданим виключенням” [10, с. 118-119]. Тому він пропонує дозволити створення господарського товариства одним засновником, але що стосується учасників такого товариства, то їх обов’язково має бути декілька. Причому законодавчо встановити обов’язковий строк, протягом якого господарське товариство може діяти з одним учасником-засновником.

Незважаючи на певну суперечливість конструкції господарського товариства з одним учасником, слід, як видається, погодитися з думкою А. Гука, який вважає, що тенденція до визнання одного учасника зумовлена розвитком ринкової економіки (в основному у зв’язку з частими випадками концентрації всіх часток (акцій) у одного учасника) і спрямована на заміну інституту приватного підприємства [11, с. 25].

Н. М. Гончарова вказує, що така форма організації підприємницької діяльності ідеально підходить для випадку, коли одна особа володіє достатнім капіталом для того, щоб не об’єднуватися з іншими, бажає обмежити свій ризик лише майном, вкладеним у юридичну особу. Причому функція обмеження підприємницького ризику розмірами майна, вкладеного у юридичну особу, дістає найбільше вираження саме у господарському товаристві з одним учасником. І, звичайно, є абсурдним, маючи намір сконцентрувати всі акції товариства у своїх руках, створювати спочатку акціонерне товариство з декількома учасниками, щоб потім залишити всі акції у однієї особи. Саме таким цілям має слугувати конструкція господарського товариства з одним учасником. Таким чином, виникнення господарських товариств з одним учасником, як і будь-якого явища в суспільстві, зумовлено потребами економічного розвитку суспільства [12].

Запровадження інституту господарського товариства з одним учасником є кроком на шляху гармонізації українського господарського законодавства із європейськими нормами. У праві Європейського союзу господарські товариства з одним учасником визнані 2 Директивою Ради Європейського союзу від 13.12.1976 р. та 12 директивою № 89/667/ЄЕС від 21.12.1989 р. про товариства з обмеженою відповідальністю з єдиним учасником. 12 директива Ради ЄС прямо передбачає створення ТОВ у складі одного учасника, а також містить рекомендацію передбачати у національному законодавстві таку можливість для АТ. Сьогодні товариства одного учасника дозволені законодавством Франції, Німеччини, Іспанії, Швейцарії, Данії, Великобританії, США та інших держав.

Стаття 80 ЦК України, визначаючи поняття юридичної особи, оперує поняттям “організація”. В зв’язку з цим постає питання чи підпадає господарське товариство з одним учасником під визначення поняття організації і чи притаманна такому

товариству ознака організаційної єдності як одна з визначальних ознак юридичної особи?

Зазвичай під організацією розуміється колективне утворення, певним чином організований колектив людей. Так, С. Братусь зазначав, що “обособление определенной группы людей в целях обеспечения и осуществления тех или иных ... интересов должно вылиться в надлежащую организационную форму. Эта организационная форма создает необходимые для данного общественного образования единство и порядок в его деятельности, делает его организацией” [13, с. 45]. У юридичній енциклопедії організація визначається як вид соціального утворення, сукупність людей, їх груп, формально чи неформально об’єднаних для сумісної діяльності, реалізації у межах певної структури відповідної програми або цілей, розв’язання певних завдань на основі спільності інтересів та законодавчо або іншим чином встановлених правил і процедур [14, с. 294].

Господарське товариство також, як правило, визнається колективним утворенням. Згідно зі ст. 83 ЦК України товариством є організація, створена шляхом об’єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Водночас в цій та інших статтях ЦК (ст. 114 тощо) передбачено можливість створення господарського товариства з одним учасником. При цьому такому товаристві притаманні усі ознаки юридичної особи (в тому числі й організаційна єдність).

В цьому контексті цікавою є думка Т. В. Блащук про те, що суть не в кількості людей, а в тих якостях відносин, що виникають в юридичній особі. Організаційну єдність доцільніше розглядати як певний механізм формування правових зв’язків в системі правових відносин, що виникають у зв’язку з діяльністю юридичної особи і її елементів. При цьому кількісний склад такої єдності значення не має [15, с. 3-7].

На практиці господарські товариства діють здебільшого у складі двох і більше учасників. В окремих сферах господарювання для створення господарського товариства необхідно три і більше засновників (учасників). Так, відповідно до ст. 2 Закону України від 7 березня 1996 р. “Про страхування” учасників страховика (створюється у формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю) повинно бути не менше трьох. Створення депозитарію можливе за умови наявності не менше ніж десять учасників (зберігачів) (ст. 10 Закону “Про Національну депозитарну систему та особливостях електронного обігу цінних паперів в Україні”). Фондова біржа утворюється не менше ніж двадцятьма засновниками – торговцями цінними паперами (ст. 21 Закону “Про цінні папери та фондовий ринок”).

Процес створення господарського товариства обтяжений певними, умовами і обмеженнями, передбаченими законодавством.

За загальним правилом, для участі у господарському товаристві фізичні і юридичні особи повинні мати повну правоздатність і дієздатність.

Згідно зі ст. 50 ЦК України право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу (ст. 34 ЦК України). Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років

і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю.

За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця (ч. 3 ст. 35 ЦК України). При цьому слід враховувати, що відповідно до ст. 32 ЦК України фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи. Одночасно цією ж статтею встановлено, що згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від будь-кого з батьків (усиновлювачів). У разі заперечення того з батьків (усиновлювачів), з яким проживає неповнолітня особа, правочин може бути здійснений з дозволу органу опіки та піклування.

Відповідно до ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Цивільна правоздатність юридичної особи може бути обмежена лише за рішенням суду. Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення. Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації (ч. 4 ст. 87 ЦК України).

Засновниками і учасниками господарських товариств не можуть бути наступні категорії фізичних та юридичних осіб:

– фізичні особи, визнані у встановленому порядку недієздатними, (внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу) або обмежено дієздатними (внаслідок зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами) (крім акціонерних товариств, учасниками яких можуть бути ці особи, які через своїх опікунів можуть набути право власності на акції. Крім того, акції можуть переходити до цих осіб у порядку спадкування, що не виключається ст. 1222 ЦК України і прямо передбачено ст. 67 Закону України “Про нотаріат”);

– державні службовці та інші особи, уповноважені на виконання функцій держави;

– іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства (у галузі телебачення і радіомовлення – ст. 13 Закону України від 21 грудня 1993 р. “Про телебачення і радіомовлення”);

державні підприємства (ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1992 р. № 24-92 “Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств”);

– юридичні особи, які мають намір бути учасниками банку, якщо банк має у них істотну участь. Учасниками банку не можуть бути також об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації (ст. 14 Закону “Про банки і банківську діяльність”);

– юридичні особи, у статутному фонді (капіталі) яких частка держави або органів місцевого самоврядування перевищує 25 відсотків, не можуть бути засновниками корпоративного інвестиційного фонду (ст. 8 Закону України від 15 березня 2001 р. “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди”).

Статтею 87 ЦК України передбачено, що для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи. Відповідно до ст. 4 Закону

України “Про господарські товариства” установчим документом товариства з обмеженою відповідальністю є статут.

Правова природа статуту розуміється по-різному і є дискусійною. У науковій теорії, так і в судовій практиці, статут товариства з обмеженою відповідальністю здебільшого розглядається як локальний нормативний акт, а отже, до нього не застосовуються положення ЦК України про правочини та договори. Так, у п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами корпоративних спорів” від 24 жовтня 2008 р. № 13 відзначається, що необхідно розмежовувати правову природу статуту та установчого (засновницького) договору товариства. Статут юридичної особи не є ні правочином, ні договором, а є актом, який визначає правовий статус юридичної особи, оскільки він містить норми, обов’язкові для учасників товариства, його посадових осіб та інших працівників, а також визначає порядок затвердження та внесення до нього змін тощо [16].

Деяко подібна позиція висловлена і в п. 4.5 Рекомендацій Президії Вищого господарського суду України “Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин” від 28 грудня 2007 р. № 04-5/14. Зокрема, у цьому документі указується, що статут є локальним нормативним актом, а не правочином (договором) [17].

В. Кравчук, погоджуючись з цією позицією, зауважує, що статут – це не правочин, а локальний нормативний акт, що затверджується засновниками з метою визначення правового статусу конкретної юридичної особи та містить загальнообов’язкові для усіх учасників корпоративних правовідносин правила поведінки (корпоративні норми). Але певний взаємозв’язок між статутом і правочином існує, оскільки виникає цей акт саме внаслідок правочину (засновницького волевиявлення) [18, с. 21-26].

С. В. Томчишен вважає, що затвердження статуту має багато спільного з такими юридичними фактами, як укладення договору чи вчинення іншого правочину. Адже на етапі створення товариства затвердження статуту є наслідком волевиявлення його засновників. У ньому зазначаються не тільки положення, які стосуються товариства як самостійного суб’єкта цивільних правовідносин – юридичної особи, а й права та обов’язки його учасників. Інша річ, що статут є чинним лише після державної реєстрації товариства, яка супроводжується і реєстрацією його установчих документів. Однак проведення державної реєстрації є характерним і для правочинів (договорів).

Розглядаючи правову природу статуту, він дійшов висновку, що статут товариства як регулятор корпоративних відносин у товариствах має договірну природу та повною мірою може бути віднесений до правочинів [19, с. 30].

Слід погодитися, що статут має складну юридичну природу, поєднуючи в собі ознаки договору й нормативного акту, який після державної реєстрації набуває рис офіційно визнаного й обов’язкового для учасників товариства документа. Зазначені особливості характерні й для статуту товариства, заснованого однією особою. В даному випадку статут, як локальний нормативний акт, може розглядатись також як односторонній правочин.

Певні особливості має управління діяльністю товариства з одним учасником. Наприклад, неможливим є скликання загальних зборів учасників, оскільки всі рішення фактично приймаються єдиним учасником. Чинне законодавство України (крім Закону

України “Про акціонерні товариства”) не передбачає особливостей щодо органів господарських товариств з одним учасником, тому на практиці цю прогалину намагаються виправити у статуті господарського товариства. Однак виникає запитання: в яких межах можна передбачати такі особливості у статуті?

Відповідно до ч. 1 ст. 97 ЦК України управління товариством здійснюють його органи. Відповідно до ч. 2 ст. 97 ЦК України такими органами є загальні збори його учасників і виконавчий орган, якщо інше не встановлено законом. Як бачимо, ст. 97 ЦК України не передбачає можливості відмови від загальних зборів та виконавчого органу у статуті товариства, інші органи управління можуть встановлюватись лише законом. Водночас, абзац 2 ч. 2 ст. 87 ЦК України передбачає, що товариство, створене однією особою, діє на підставі статуту, затвердженого цією особою. Деякі юристи посилаються на цю норму як на підставу, яка дає можливість відмовитись у статуті від системи органів управління, передбачених законодавством. Однак невідповідність статуту закону є підставою для відмови у державній реєстрації юридичної особи (ч. 2 ст. 89 ЦК України). А відмова у статуті господарського товариства від проведення загальних зборів є порушенням статей 97 та 98 ЦК України, а також відповідних статей, які регулюють загальні збори конкретних форм господарських товариств (наприклад, ч. 1 ст. 145 ЦК України та ч. 1 ст. 58 Закону “Про господарські товариства”, відповідно до яких вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю є загальні збори його учасників).

ЦК України не закріпив норми, які пропонуються у ст. 4 Дванадцятої директиви № 89/667/ЄЕС від 21 грудня 1989 р. про товариства з обмеженою відповідальністю з єдиним учасником. Відповідно до цієї статті єдиний учасник виконує повноваження загальних зборів товариства, а рішення, які ухвалені єдиним учасником, мають бути зафіксовані у протоколі, або вчинені в іншій письмовій формі.

Таким чином, відповідно до чинного законодавства України у статуті господарського товариства не можна передбачити іншу систему органів управління товариством, ніж та, яка імперативно передбачена чинним законодавством України. Статут господарського товариства з одним учасником обов'язково повинен передбачати існування загальних зборів і виконавчого органу та відповідні імперативні вимоги щодо порядку їх функціонування, які передбачені чинним законодавством України [20, с. 75].

Зазначену прогалину у законодавстві України було усунуто стосовно акціонерних товариств. Згідно зі ст. 49 Закону України “Про акціонерні товариства” у разі якщо акціонерне товариство складається з однієї особи, до такого товариства не застосовуються положення статей 33-48 цього Закону щодо порядку скликання та проведення загальних зборів акціонерного товариства. Повноваження загальних зборів товариства, передбачені ст. 33 цього Закону, а також внутрішніми документами товариства, здійснюються акціонером одноосібно. Рішення акціонера з питань, що належать до компетенції загальних зборів, оформляється ним письмово (у формі рішення) та засвідчується печаткою товариства або нотаріально.

Аналогічний механізм доцільно законодавчо запровадити й стосовно інших видів господарських товариств з одним учасником шляхом внесення відповідних змін і доповнень до ГК та ЦК України, Закону України “Про господарські товариства”.

Використані джерела:

1. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.). – М. : Фирма “СПАРК”, 1994. – 335 с.
2. Флейшиц Е. Буржуазное гражданское право на службе монополистического капитала. – М. : Юрид. Изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. – 52 с.
3. Мусин В. Одночленные корпорации в буржуазном праве // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1981. – № 4. – С. 42-49.
4. Коммерческое право : учебник / А. Ю. Бушев, О. А. Городов, Н. С. Ковалевская и др. ; под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой – СПб. : Издательство С.-Петербургского университета, 1998 – 518 с.
5. Гук А. Органи господарських товариств з одним учасником // Юридичний журнал. – 2006. – № 8. – С. 24-33.
6. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.). – М. : Фирма “СПАРК”, 1994. – 335 с.
7. Флейшиц Е. Буржуазное гражданское право на службе монополистического капитала. – М. : Юрид. Изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. – 52 с.
8. Мозолин В. Корпорации, монополии и право в США. – М. : Изд-во Московского университета, 1966. – 394 с.
9. Мусин В. Одночленные корпорации в буржуазном праве // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1981. – № 4. – С. 49.
10. Нефедов Д. Субъекты коммерческого права. Отдельные виды. – Коммерческое право : учебник / А. Ю. Бушев, О. А. Городов, Н. С. Ковалевская и др. ; под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой – СПб., Издательство С.-Петербургского университета, 1998. – С. 118-119.
11. Гук А. Органи господарських товариств з одним учасником. // Юридичний журнал. – 2006. – № 8. – С. 25.
12. Гончарова Н. М. Господарське товариство з одним учасником – новела Цивільного кодексу України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/3816>
13. Братусь С. Юридические лица в советском гражданском праве: Понятие, виды, государственные юридические лица / С. Н. Братусь; Всесоюзный институт юридических наук Минюста СССР. – М. : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. – 364 с.
14. Юридична енциклопедія. – В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 2002. – Т. 4: Н-П. – 720 с.
15. Блащук Т. В. Особливості правового статусу юридичної особи з одним учасником // Підприємництво, господарство і право. – № 12. – 2005. – С. 3-7.
16. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 24.10.2008 р. – п. 14 // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 11.
17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SD072390.html
18. Кравчук В. Механізм виникнення корпоративних правовідносин // Юридичний радник. – 2009. – № 4. – С. 21-26.
19. Томчишен С. В. Правова природа установчих документів як джерела регулювання корпоративних відносин у товариствах з обмеженою відповідальністю // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2009. – № 5(18). – С. 30.
20. Гук А. Органи господарських товариств з одним учасником // Юридичний журнал. – 2006. – № 8. – С. 75.

Мищук В. В., Крупка Ю. Н. Особенности правового статуса товарищества с одним участником.

В статье исследуются вопросы, связанные с определением правовой природы хозяйственного товарищества с одним участником. Рассматриваются особенности его создания и управления деятельностью. Вносятся предложения по усовершенствованию законодательства о хозяйственных товариществах

Ключевые слова: хозяйственное товарищество с одним участником, создание хозяйственного товарищества, устав товарищества, управление товариществом.

Mishchuk V. V., Krupka U. M. Features of legal status of society are with one participant.

Questions, related to determination of legal nature of economic society with one participant, are probed in the article. The features of his education and management activity are examined. Suggestions are made in relation to the improvement of legislation about economic societies

Keywords: *economic society with one participant, formation of economic society, regulation of society, management society.*

УДК 343.5-053.4/6

Макарова О. В.
*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

СІМ'Я ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТИТУТ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

У статті сім'я розглядається як один із основних інститутів правової соціалізації особистості; аналізуються різні підходи щодо визначення сім'ї, а також вітчизняне та міжнародне законодавство, присвячене питанням правового статусу сім'ї.

Ключові слова: *сім'я, соціалізація, правова соціалізація, правосвідомість, правова культура.*

Роль сім'ї у вихованні дитини неможливо переоцінити. Саме сім'я є першим природним середовищем, у якому відбувається становлення і розвиток особистості дитини, формування системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтирів. Саме в сім'ї відбувається соціалізація дитини, яка являє собою процес входження індивіда в соціальне середовище, засвоєння правил, звичаїв, соціальних норм і цінностей, зразків поведінки, притаманних певному суспільству.

Соціалізація особистості – процес багатогранний. Одним із основних напрямів загального процесу соціалізації є правова соціалізація, яка полягає в засвоєнні особистістю правових знань, цінностей, а також втілення їх у її правомірній поведінці та правовій активності.

Загалом правова соціалізація особистості детермінується багатьма чинниками. В науковій літературі виділяють різні класифікації факторів соціалізації. Найбільш логічною, на наш погляд, є класифікація, запропонована А. В. Мудриком [1], на основі якої, спробуємо розробити класифікацію факторів саме правової соціалізації:

– макрофактори – чинники, що визначають напрями правової соціалізації людей, які проживають у певних країнах. Формування правової культури на макрорівні зумовлене, насамперед історичним розвитком суспільства, характером політичного режиму;

– мезофактори – умови правової соціалізації великих груп людей, які розмежовуються за національною ознакою; за місцем і типом поселення, в якому вони живуть (регіон, село, місто, селище). На мезорівні на формування правосвідомості та правової культури особи значний вплив на особу здійснює її соціально-професійне оточення;

– мікрофактори – чинники, що безпосередньо впливають на конкретну особу (сім'я, навчально-виховні заклади, трудовий колектив тощо).